Ir-Regoli tal-Kitba tal-Malti

DR. MANWEL MIFSUD

Għalkemm illejla qed niċċelebraw il-preżentazzjoni ta' ktejjeb ta' l-Ortografija, nixtieq nagħmilha ċara mill-ewwel li mhux beħsiebni ngħabbilkom raskom b'xi kritika dettaljata tat-tajjeb ta' dan il-ktejjeb u ta' xi nuqqas li jista' jkun fih. Il-ħsieb tiegħi hu li fi ftit minuti naqsam magħkom xi ħsibijiet ewlenin dwar l-ortografija, u flimkien niċċaraw xi punti dwar il-funzjoni u n-natura tagħha.

L-ortografija: x'inhi

F'definizzjoni tentattiva, jista' jingħad li l-ortografija hija l-ġabra ta' l-għeliem fis-sistema tal-kitba ta' lingwa partikolari flimkien mar-regoli li bihom jingħaqdu flimkien f'test miktub. F'sens iktar ġenerali, hija l-għodda li biha l-ħsibijiet tagħna msarrfa f'ħoss jerġgħu jissarrfu f'ħażż biex ikunu jistgħu jinżammu iktar fit-tul u jitwasslu iktar fil-bogħod.

Imma l-funzjoni ta' l-ortografija ma tiqafx hawn. Għax bħalma l-lingwa barra li tgħinna nikkomunikaw bejnietna tagħtina l-identità tagħna, nistgħu ngħidu li l-ortografija wkoll tgħin biex l-ilsien jingħatalu prestiġju fis-soċjetà. L-ilsna kollha li trawmu u kibru nsibuhom miktuba. Tabilħaqq, ilsienna l-Malti, sakemm dam mitluq u mhux imrawwem, dment li ma kellu l-ebda funzjoni uffiċjali jew importanti fil-pajjiż, baqa' bla kitba. Sakemm, fuq il-parir imdawwal u l-mera ta' Vassalli, u wara triq twila u bosta tentattivi, wasal għal ortografija waħda uffiċjali. Tassew, jekk kien hemm rebħa tal-Malti, l-ortografija kellha sehem ġmielu fiha.

Għax mal-lingwa miktuba tiġi l-letteratura, li ma tibqax tgħaddi bil-fomm u tintiret mill-missier għall-iben bil-memorja, imma tibda tinkiteb u tkun iffirmata u ddatata u miżmuma ma' kitbiet oħra, li flimkien idommu l-letteratura tal-poplu, dokument ħaj tal-ġrajja u l-kultura tagħhom, bil-miktub li mhux maħrub. F'dan ukoll l-ortografija tagħna kellha sehem importanti. Kien għalhekk li l-missirijiet ta' din l-Akkademja, għalkemm kienu qabel xejn letterati, Għaqda tal-Kittieba tal-Malti, qiegħdu bħala l-

ewwel skop tagħhom it-twaqqif ta' ortografija waħda stabbli. Għax bla ortografija uffiċjali l-letteratura tibqa' lura, u bla letteratura l-ilsien jibqa' nieqes mill-prestiġju.

F'pajjiżna, imbagħad, fejn l-għadd ta' nies li jafu biss bil-Malti, jew li jinqdew xi ftit ukoll bl-Ingliż imma ma jiktbuhx, għadu ġmielu, il-kitba Maltija għandha importanza speċjali, għaliex hija l-aqwa ħolqa, l-ewwel mezz għall-alfabetizzazzjoni u l-edukazzjoni ta' dawn iċ-ċittadini. Min ħadem ma' gruppi ta' nies bħal dawn jaf kemm dan huwa minnu.

L-ortografija għandha wkoll valur simboliku. Id-dehra ta' l-ittri partikulari ta' lingwa tintrabat sħiħ mal-poplu li jitkellimha, ma' l-ambjent tiegħu u ma' ġrajjietu, bħall-ilwien tal-bandiera. Anzi iktar... għax int u tħares lejn il-kitba taf li f'dak il-kodiċi hemm misrura u mistura l-kelma ħajja, l-esperjenza mżewqa tal-poplu, hemm dinja ta' tifsir moħbi. Għalhekk il-kitba Għarbija, ngħidu aħna, nassoċjawha mill-ewwel mal-kultura Għarbija-Islamika, u mqar l-irregularitajiet fonetiċi tal-kitba Ingliża jixhdulna l-qedem ta' dan l-ilsien u l-kuntatti mifruxa u mżewqa li kellu matul iż-żmien.

Għalhekk huwa għajb għalina li, waqt li l-iskejjel u għaqdiet volontarji bħall-Akkademja qed jagħmlu ħilithom biex jinnormalizzaw l-ortografija u jxerrdu r-regoli tal-kitba t-tajba, fil-gazzetti tagħna, fis-sinjali mat-toroq u fuq l-iskrin tat-televixin għadna naraw żbalji koroh li jaħdmu kontra dawn l-isforzi u jġibuhom fix-xejn. Din mhix fittaġni żejda, mhuwiex – kif ġieli ngħad – it-tgergir ta' ftit iffissati, dan huwa nuqqas ta' serjetà professjonali u ta' responsabbiltà lejn is-soċjetà, li l-poplu tagħna ma għandux jippermettih.

L-ortografija: x'mhijiex

Imma għalkemm l-ortografija hija importanti għal tant raġunijiet, jista' jiġri wkoll li f'xi każi tingħatalha importanza żejda, u tispiċċa tisboq oqsma tal-lingwa iktar essenzjali minnha, jew jingħatawlha funzjonijiet li mhumiex tagħha. U ż-żejjed bħan-nieqes.

"Fil-bidu kienet il-kelma." Din il-frażi hija sagrosanta għal-lingwista daqskemm għat-teologu. Il-lingwa hija qabel xejn mezz ta' komunikazzjoni bil-ħoss, bil-kliem, bit-tlissin, u l-kitba tiġi wara. L-ilsna kollha bdew bil-kelma u damu bosta żmien

jiżviluppaw u jinbidlu mingħajr ma jinkitbu... imbagħad, wara ħafna, bdiet il-kitba, u l-anqas għalihom kollha; għad baqa' ilsna mitkellma u mhux miktuba. Madankollu, il-fatt li l-għamla miktuba tal-lingwa hija tanġibbli, taraha taħt għajnejk u tmissha b'idejk, ġieli jġegħilna naħsbu li l-kitba hija l-qofol tal-lingwa u iktar importanti mill-kelma... għad li mhuwiex hekk.

Jiġri ġieli li waqt li l-iżbalji ortografiċi jsibu dlonk min jikkritikahom, jixlihom u jwaqqafhom, nuqqasijiet iktar bażiċi u serji fil-binja, fis-sintassi u fl-idjoma tal-lingwa jibqgħu għaddejjin qisu xejn mal-kelma li taħrab, imma li xorta tħalli l-effett ħażin tagħha fuq ilsien il-kotra. Niftiehmu. Ma rridx infisser li l-bidliet kollha fil-lingwa huma ta' ħsara: il-bidla hija s-sinjal tal-ħajja u ta' l-enerġija. Imma l-bidla jagħmilha l-poplu, awtur u sid tal-lingwa. Illum il-mezzi ta' komunikazzjoni f'pajjizna, waqt li għandhom xi nies imħarrġa fis-sengħa tal-kelma Maltija li jafu jiżviluppawha bil-għaqal għall-ħtiġijiet il-ġodda, għandhom il-bosta li – mingħajr it-taħriġ meħtieġ fl-ilsien li hu l-ewwel għodda tagħhom – qed jagħmlu ħerba minn ilsienna l-ġurnata kollha, l-aktar fir-radjijiet u t-televiżjoni li jolqtu sewwasew is-saff l-aktar bażiku, dak tal-lingwa mitkellma. Din mhix bidla sana, hija vjolenza fuq l-ilsien nazzjonali, frott ta' inkompetenza li mhemmx lokha f'poplu żviluppat.

Jiġri, drabi oħra, li nqisu li xi ħadd ikun tassew jaf il-Malti jekk ikun jaf jispellih sewwa. Ikolli ngħid li f'ħafna eżamijiet tal-Malti, u dan jistqarruh għalliema oħra bħali, il-punti mogħtija lill-ortografija għadhom relattivament għoljin wisq u jibqgħu – sa f'eżamijiet avanzati – iħollu u jorbtu. Huwa minnu li dawn in-nuqqasijiet huma iktar ċari, oġġettivi u evidenti biex tinnutahom u timmarkahom, imma huwa veru wkoll li barra minnhom hemm bosta ħiliet kreattivi u lingwistiċi oħra ta' importanza kbira fil-livell komunikattiv. Tgħid qegħdin ninħbew wara l-għarbiel ta' l-ortografija?

Tant il-ħila fl-ilsien Malti rbatnieha ma' l-ortografija, tant shaqna esklużivament fuq l-importanza tagħha, li f'xi Maltin irnexxielna noħolqu trawma kbira dwar dawn il-ftit regoli bażiċi li bniedem b'moħħ komuni jista' jaħkimhom bla tbatija. Ngħid għalija, inħossni mweġġa' meta nisma' lil min jgħid – u mhumiex ftit – li f'xogħlu ma jiktibx bil-Malti imma bl-Ingliż għax jibża' li jagħmel l-iżbalji. Iktar u iktar meta kulħadd jaf li l-kitba tal-Malti – neħħi problemi żgħar – hija wisq iktar fonetika u 'loġika' mill-Ingliża. Jekk l-insistenza ġusta tagħna fuq l-ortografija qed ikollha dan l-effett, allura jista' jkun li l-istrateġija u l-metodi li qed nużaw ma għandhomx ir-riżultat mixtieq, u rridu nieqfu u naħsbu f'mezzi aħjar.

Żball komuni ieħor hu li ngħabbu lill-ortografija b'xogħol li mhux tagħha, u nġegħluha tiddeċiedi bejn żewġ forom mitkellma, it-tnejn komuni fil-lingwa. Tajjeb infakkar li l-ortografija ma tiddeċidix x'wieħed jgħid imma **biss kif għandu jikteb** dak li qed jgħid (għalhekk *grafija*). F'bosta każi fejn kellna mod alternattiv fit-tlissin tal-kliem (eż. *għab* u *għeb*, *m'għadtux* u *m'għedtux, agħtini* u *tini*), min fassal l-ortografija tagħna kien għaqli u ħalla 'l kulħadd jikteb il-kelma kif jgħidha hu. Ikun ħażin li noħonqu l-varjetajiet alternattivi tal-pronunzja, li fl-aħħar mill-aħħar jinsabu f'kull lingwa, u wisq agħar jekk dan nagħmluh permezz ta' l-ortografija, għax dak mhux xogħolha.

L-Ortografija bħala kompromess

Kull ortografija hija bażikament kompromess bejn ħtiġijiet u kriterji differenti. Għax, għalkemm titfassal x'aktarx minn lingwista jew grupp ta' lingwisti, trid taqdi firxa kbira ta' nies fit-toroq tal-ħajja, b'ħiliet u ħtiġijiet differenti. Xejn ma jiswa li jkollok sistema xjentifikament perfetta li mbagħad tkun tqila wisq u mhix prattika għall-użu tal-poplu. Hawnhekk sehem ix-xjenza għandu jkun sewwasew li tifhem u żżomm quddiem għajnejha l-ħtiġijiet u s-sitwazzjoni partikolari ta' min l-aktar se jużaha u, waqt li tibqa' bażikament xjentifika, tiżviluppa sistema li tkun tista' tintlaqa' u titħaddem minn kulħadd u bl-inqas sforz. Għax fl-aħħar mill-aħħar, din tibqa' dejjem kodiċi konvenzjonali, ftit sinjali li jwasslulna, b'mod imperfett ħafna, il-kelma fuqanija.

L-alfabett tagħna hu eżempju mill-aħjar ta' dan il-kompromess. Mhux għaġeb, għax ilsienna nnifsu hu kompromess mill-għeruq tiegħu, tlaqqigħa bejn zokk semitiku u rimja indoewropea (rumanza u Ingliża). U minn hawn l-ewwel saram għall-kitba Maltija. Għax, imrawwma f'ambjent kulturali ewropew b'kitba Sqallija u Taljana, il-letterati tagħna ma setgħux isibu tarf il-ħsejjes Maltin ta' nisel Għarbi, u ħaddmu ħafna ittri strambi, uħud mistħajla, oħrajn minn lingwi magħrufa. Illum nistgħu ngħidu li l-alfabett tagħna hu bbażat fuq it-Taljan, imma biż-żieda ta' sinjali distintivi fuq ftit ittri. Kompromess prattiku ħafna.

Ejjew naraw ftit minn liema prinċipji differenti hija mħawra l-ortografija tagħna:

1. Jiġi qabelxejn il-**prinċipju fonetiku**. Niktbu kif nisimgħu. Hekk, sa ċertu pont, jikteb it-Taljan. Imma aħna morna iktar 'l hemm. Fejn l-ittra tat-Taljan kienu

ambigwi, għamilna għażla bejniethom b'sinjal differenti, bħall-*ġ* u l-*g*, u ċ-*ċ* u l-*k*.

2. Niktbu kif nisimgħu, imma mhux għalkollox. Dak hu l-kompromess. Jekk tikteb kollox kif tħoss, l-għeruq tal-kliem Malti jispiċċaw imfarrka: tispiċċa tikteb *ktieb* bil-*p*, u *jiktbu* (*kitba*) bħal *jigdbu* (*gidba*); u kif se terġa' tiġbor dal-kliem kollu taħt l-għerq tiegħu? Għalhekk jidħol hawn **il-prinċipju fonoloġiku**, li bih tikteb mhux il-ħoss *p* li qed tisma' imma l-ħoss **b** li dak il-ħoss qed jirrappreżenta. U mhux *dbandal* bid-*d* imma bit-*t*, kif tagħmel fi *tkarkar*. Ħalliha li mbagħad qtajnieha li niktbu *sfortuna* bis-*s* imma *żventura* u *żvojta* biż-*ż*.

3. U ma kienx biżżejjed. Għax fl-iżvilupp mill-Għarbi l-Malti kien rattab u tarrax xi ħsejjes bħall-*għajn* u r-*rgħajn*, u bħall-*h*. Għal **raġuni storika etimoloġika** (u forsi wkoll minħabba li kienu għadhom jinstemgħu sewwa f'xi nħawi tal-gżejjer), l-awturi ta' l-ortografija għażlu li jibqgħu jirrappreżentaw ħsejjes li armajn kienu ilhom li spiċċaw fil-Malti Standard. B'hekk fehmu wkoll li fil-morfoloġija jħaffu (u mhux itaqqlu) x-xogħol ta' l-istudent li jibqa' jżommilhom posthom f'għerq il-kelma bħallikieku kienu għadhom sħaħ. Jekk seħħilhomx it-tir ta' moħħhom irridu naraw, għax b'hekk ħolqu l-ikbar waħx ta' l-istudenti u l-kittieba tal-Malti. Fi żmien iktar reċenti, meta għażilna li niktbu kliem missellef bħal *importanti*, *intelliġenti* dejjem bl-*i*, konna qed inqisu biss – ma nafx għaliex – dan il-prinċipju etimoloġiku.

4. Ma' dawn it-tliet prinċipji, jiżdied **il-prinċipju morfoloġiku** (tal-grammatika). Il-parti Għarbija tal-Malti tinbena fuq forom stabbiliti li l-kelliema nattivi jkollhom f'moħħhom f'għamla astratta, li kull għalliem jipprova joħrogħa minn moħħ l-istudent billi jieħu l-famuż **mudell**. Ngħidu aħna, il-forma tan-Nom ta' l-Aġent, bħal *ħakkiem*, *ħaddiem*, *ħaddied*, *bejjiegħ*, *kittieb*. Il-prinċipju morfoloġiku jgħidli nikteb *hu fieq* imma nordna *fiq!*, *hu għamel* imma *agħmel!* (ordni), għalkemm nismagħhom eżattament l-istess. Jgħidli wkoll nikteb *imqaddsa* (*dds* u mhux *z*), ifittxu (*ttx* u mhux *ċ*).

5. U, bħallikieku ma kienx biżżejjed, jissieħeb ma' dawn il-kriterji kollha **l-prinċipju viżiv**, li jwissina li kliem li drajnieh miktub b'ċertu mod u li sar stampa f'moħħna, aħjar inżommuh kif inhu, ukoll jekk għal ftit inkunu qed niksru l-prinċipji kollha li semmejt fuq. Hekk niktbu *vis-à-vis* (bħall-Franċiżi), *etc.* (bil-Latin), *Shakespearjan* (bl-isem Ingliż b'denb Malti-rumanz), kif ukoll, skond regola

UNIVERSITY OF MALTA LIBRARY

mhix qadima, fl-ismijiet tad-ditta (*trade-marks*) bħal l-i*Sprite*, l-i*Spell*, eċċ. fejn saħansitra nżommu l-ittra kapitali f'nofs il-kelma, forsi b'omaġġ lill-industrijalist.

Dan il-ktejjeb

La l-poplu huwa ħaj, u ħajja l-lingwa tiegħu, din tibqa' tinbidel biex taqdi l-ħtiġijiet ġodda tal-komunikazzjoni fost poplu dejjem iktar evolut. U anke s-sistema tal-kitba minn żmien għal żmien trid tiġi aġġornata u mtejba, kif sar fil-każ ta' l-ortografija tagħna. Xogħol bħal dan, ta' importanza nazzjonali, jitlob qabelxejn illi min jidħol għalih, barra li jkun istruwit sewwa fix-xjenza lingwistika, jixtarr il-prinċipji ewlenin li minnhom intisġet sa issa s-sistema ortografika u l-bilanċ li qed jinżamm bejniethom. Id-direzzjoni ta' l-għażliet trid tkun konxja u ċara u tfittex il-konsistenza għax hawn, bħat-torri tal-karti tal-logħob, ċaqliqa żgħira tista' taffettwa s-sistema kollha.

L-istorja ta' l-iżvilupp ta' l-ortografija ssibuha miġbura fil-qosor kemm fil-ftuħ tal-ktieb li qed nippreżentaw kif ukoll fil-qoxra tiegħu. Ngħidilkom biss li, sa xahar ilu, min kien jitlob ir-regoli uffiċjali tal-kitba tal-Malti (ħtieġa mill-aktar bażika), kont trid tibagħtu l-ewwel għand l-antikwarju forsi jsib it-***Tagħrif fuq il-Kitba Maltija*** li ħareġ fl-1924 u li ilu żmien twil nieqes mill-idejn, imbagħad jiġbor żewġ żidiet, ***L-Aġġornament*** u ***ż-Żieda***, minn numri qodma tar-rivista ***Il-Malti***. Imbagħad kien isib ruħu quddiem sett ta' regoli miktuba b'Malti għal-lum iebes, għal udjenza ta' tmenin sena ilu, meta l-influwenzi u l-interferenzi fuq il-Malti kienu differenti ħafna minn tal-lum. Illum, bis-saħħa ta' l-Akkademja u t-tħabrik ta' ħamsa mill-membri tagħha, tista' tgħaddilu dan il-ktejjeb, żgħir fid-daqs u preżentabbli fid-dehra, li, f'108 artiklu x'aktarx qosra jew imdaqqsa, jiġbor fih il-qofol tar-regoli b'mod ċar u sistematiku u bl-eżempji – mhux imġebbda – fejn meħtieġ. L-ispjegazzjonijiet tiegħu miktubin bil-għaqal u bil-qies, kif jixraq lil manwal ta' regoli, u ġeneralment huma preċiżi bla ma jsiru pedantiċi. L-istil tiegħu huwa sempliċi u min jużah ma għandux iħossu dieħel indenjament f'dinja perfetta fejn kif tmidd il-pass togħtor. Tabelli żgħar li jidhru kultant jgħinu ħafna lil min jikkonsultah.

Tgħiduli, u nuqqasijiet? Ix-xogħol li ma jinħadimx biss huwa bla nuqqas. Jekk tista' ssejjaħlu nuqqas, hawn naraw li nżammet it-tradizzjoni li norbtu l-ortografija mal-grammatika. Dan insibuh fit-***Tagħrif***, u jidhirli li mhux l-aqwa punt tiegħu. Anzi wieħed irid jiftakar li meta nkiteb it-***Tagħrif*** ried iservi f'waqt wieħed ta' manwal ta'

l-ortografija u ta' test tal-grammatika, għax il-grammatki moderni tal-Malti kienu għadhom ma nkitbux. Huwa minnu li fi lsienna, minħabba l-prinċipju morfoloġiku li semmejt qabel, ġieli min jikteb irid jifhem il-forma grammatikali qabel ma jikteb korrettament, imma din id-drawwa li test ortografiku jrid ikollu bosta taqsimiet purament grammatikali tista' tingħeleb; dan l-isforz hawnhekk ma sarx. U la daħlet il-grammatika, naħseb li seta' jsir sforz ikbar biex il-grammatika tal-Malti tidher iktar sħiħa, ukoll bl-influwenzi tar-rumanz u l-Ingliż, li għalkemm huma importanti u frekwenti ħafna fil-Malti tal-lum, hawnhekk – bħal fit-Tagħrif – jidhru ftit wisq. Ħarsa, ngħidu aħna, lejn it-taqsimiet tal-verb turi biċ-ċar dan li qed ngħid. In-nisġa mżewqa ta' lsienna trid tidher f'kull xogħol grammatikali, anzi trid tkun preżenti sa mit-tifsil tal-pedamenti tiegħu.

Madankollu, meta tqis kollox, ikollok tgħid li dan huwa avvanz kbir fuq dak li kellna f'idejna sa issa. Jistħoqqilhom prosit fuq kollox il-ħames membri li ħadmu flimkien u fi żmien qasir waslu għal xogħol tajjeb. Hawnhekk ninnota li l-kumitat kellu jaħdmu fi ħdanu membri ta' l-Akkademja flimkien ma' oħrajn li, waqt li huma membri, ħadu taħriġ lingwistiku fl-Università. F'dan is-sens ukoll naħseb li dan ix-xogħol huwa ġdid u jista' jqiegħed pedament għal koperazzjoni ikbar bejn l-Akkademja, id-Dipartiment tal-Malti u l-Istitut tal-Lingwistika fl-Università. Niftakar żmien – ma niddejjaqx nistqarru – meta bejn il-promuturi tal-lingwa kien hemm xi ftit tal-bruda, jekk mhux ukoll diffidenza. Fi żmien ieħor l-Akkademja għaddiet minn taħbil li bosta ħasbu li ma tqumx minnu.

It-tweġiba għal dan kollu qiegħda f'dan il-ktejjeb, u fil-kuraġġ u l-ispirtu ta' koperazzjoni li jista' jnebbaħna bih. Dan huwa r-rigal ta' l-Akkademja għall-millennju l-ġdid. Jistħoqqilha tifħir għal dan ix-xogħol u l-awguri li, flimkien mal-promuturi tal-Malti, taħdem biex tilqa' l-isfidi kbar li lsienna qed jiffaċċja, mhux l-inqas bil-pożizzjoni ġdida li pajjiżna – żgħir imma sħiħ – qed ifittex fost sħabu ikbar minnu.

Dan id-diskors inqara minn Dr. Manwel Mifsud fis-serata mużiko-letterarja tat-tnedija tal-ktieb **Regoli tal-Kitba Maltija**, *nhar il-5 ta' Marzu 1999 fis-Sala Isouard tat-Teatru Manoel.*